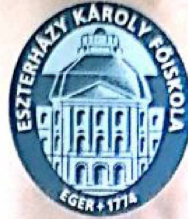

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

HÉBÉ-JUVENTOS
KÖZHASZNÚ MŰVÉSZETI EGYESÜLET

3300 EGER, ESZTERHÁZY TÉR 1.

Mi/Más Konferencia 2010

Gondolatok a máságról

AMERIKANISZTIKA TANSZÉK
ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
EGER

Tartalom

A MÁSSÁG filozófiája és társadalmi beágyazottsága	7
Loboczky János: A történelem (mint a másik) megértésének etikai kérdései, avagy a történelem mint az emberi létezés MI-MÁSa.....	9
Thiel Katalin: Az etika, mint „a másik” követelésének megszólalása bennem.....	18
John W. Berry: Intercultural Relations in Culturally Diverse Societies.....	25
A politikai korrektség, a tolerancia és a gyűlöletbeszéd összefüggései	41
Federmayer Éva: Multikulturalitás és tolerancia a „nyóckerben”: Moldova Ágnes <i>Babaház</i> című dokumentumfilmjének diszkurzív politikája.....	43
P. Balogh Andrea: A hazaszeretet romantikája: az idegenkedés normái és formái az európai migrációs lehetőségek kontextusában	51
Barát Erzsébet: A „politikai korrektség”-re hivatkozás ideológiai csapdái: a 2010-es év óvodapedagógiai változtatásokra tett kísérlet kísérő társadalmi és politikai küzdelmek	66
Kérchy Anna: A fogyatékkal élők elfogadását célzó média/művészeti megnyilvánulások lehetőségei, korlátai, és recepciója a mai Magyarországon.....	75
A MÁSSág értelmezése különböző kontextusokban: a fogyatékos MÁs, az etnikai MÁs és a generációs MÁs	87
Laki Ildikó: Fogyatékoság-oktatás-társadalmi kérdések	89
Bujdosóné Dani Erzsébet: Mi más a többségből a kisebbségi létbe szorult kultúra esetében?	97
Bajner Mária: Az Y (de)generáció: „királyok” és „lúzerek”.....	111
Nemi MÁSSÁG.....	123
Simon Lehel: A meleg-holokauszt kollektív pszicho-szociodinamikai vonatkozásai: Az SA-legények és a meleg-holokauszt.....	125
Eric Brandt Nielsen: Males Who Dance: a Cultural Perspective	130
Deszpot Gabriella: Nemi szerepek megjelenítése vizuális médiumokban és ezek hatása	140
Herzog Csilla: A tizenévesek nemi sztereotípiái és a média: a 14–18 éves fiatalok véleménye a férfi és női szerepekről.....	150

Inkluzív oktatás, nevelés és tanárképzés	165
Hegelsberger Judit – Gordon Győri János: Az osztálytermi megfigyelés módszere, különös tekintettel a módszernek a multikulturális nevelés és oktatás fejlesztésében betöltött szerepére	167
Fülöp Márta – Sebestyén Nóra: Kultúrsokk avagy bámulnak a magyarok? Magyarország hazánkban tanuló amerikai diákok szemével.....	181
Sebestyén Nóra – Fülöp Márta: A kínai és magyar tanuláskonceptiók hasonlósága és eltérései	197
MÁSSÁG az irodalomban és a vizuális művészetekben.....	209
Tarnóc András: Az indián fogságnapló, mint oktatási anyag: korlátok és lehetőségek a gyarmatkori Amerikában és a mai magyar társadalomban	211
Kádár Judit Ágnes: Az etno-kulturális identitás formálódása a kortárs észak-amerikai <i>Going Indian</i> történetekben: narratív pszichológiai megközelítés	221
Szathmári Judit: Indián fikció vagy fiktív indián?.....	239
Reichmann Angelika: Joseph Conrad: <i>Nyugati szemmel</i> – Orosz nemzeti identitás a tekint(ek) keresztüzében.....	247
Varró Gabriella: „A másság retorikája: Arthur Miller <i>Pillantás a hídról</i> és Tennessee Williams <i>Macska a forró bádogtetőn</i> című drámáiban”	266
Zsolt Győri: „It’s good to talk about all of this”: capturing the official/non-official dichotomy in 1980s Hungarian documentaries	280

A fogyatékkal élők elfogadását célzó média/művészeti megnyilvánulások lehetőségei, korlátai, és recepciója a mai Magyarországon

Kérchy Anna

Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézet
Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport (TNT)

Dolgozatom az *Együtt a fogyatékkal élők elfogadásáért* elnevezésű kommunikációs kampány elemzésére vállalkozik, mely 2008-ban a Magyar Köztársaság Kormányának megbízásából készült, a Mozgáskorlátozottak, a Siketek és Nagyothallók illetve az Értelmi Fogyatékkal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi egyesületeinek támogatásával, és a fogyatékkal élők helyzetének javítását célzó kormányzati intézkedéseket volt hivatott kiegészíteni. A kampány keretében létrejött négy egyperces reklámfilmlet olyan jeles hazai rendezők jegyezték, mint Herendi Gábor, Spáh Dávid, Grigor Attila, és Pater Sparrow, és a főbb televízió-csatornákon (M1, M2, Viasat3, Duna TV, Duna Autonómia, TV2) társadalmi célú reklámként kerültek bemutatásra. A kisfilmsorozat egyértelmű célja a normalitás spektrumának diverzifikációja, a kevesebbként tételezett különbözőség egyenértékű, „azonosan” gazdagító alteritásként való újragondolása, a másként megélt tapasztalat megidézése általi figyelemfelkeltés, elfogadásra készítés. A másság mozgóképes narratíváinak vizsgálata során célokom a lehetőségek felismerése mellett a korlátok problematizálása főképp a legelterjedtebb sztereotípiák mentén, illetve az olyan kulcs-fogalmak rejtette csapdák vetületében, mint a *hasonlóság*, a *különb(öző)ség*, a *toleráns együttérzés*, az *ajándékozás-logikája*, a *másképp-való tehetség*, a *látatottság/láthatatlanság*.

Az *Allásinterjú* című, több díjat elnyert, Spáh Dávid rendezte filmszkeccsben egy munkainterjúra jelentkező fiatalembert csupán nem-mozgáskorlátozott mi-volta miatt utasít el a kizárólag kerekesszékesekből álló cégvezetői bizottság. A filmben elképzelt, fordított világ, ahol a fogyatékkal élők vannak többségben és az egészséges ember érzi magát kirekesztettnek, illetve a reklám záró sora „az igazi fogyatékos az, ha esélyt sem adunk egymásnak” a fogyatékoságot nem csupán biológiai adottságként, orvosi állapotként, hanem jelentős mérték-

ben olyan társadalmi konstrukcióként értelmezik, amely a többségi közösség illetve a hegemon hatalmi rend által megszabott kulturális prekonceptiók és boldogulási lehetőségek vagy akadályok függvénye.

A reklám arra figyelmeztet, hogy bár a populáris diszkurzusban is elterjedt orvosi, biomedikai megközelítés szerint a fogyatékoság valamely testi vagy szellemi képesség károsodását jelenti, fontos felismernünk az egyéni helyzeten túl a szociális kontextus viszonyrendszerének, a társadalmi megítélés, a környezet-(nem)-biztosította lehetőségek és hátrányok szerepét a fogyatékoság megélése és megítélése során (ld. Csernus 2003).

A filmbeli bizottság kételyei – „csak kilőna a sorból. mit fognak hozzá szólni a többiek?” – sikeresen rávilágítanak arra, hogy a fogyatékos képesség-károsodása mindig a többség által bírt, közösségileg és orvosilag elfogadott norma viszonylatában tételeződik, az ép egészséggel szembeállított hibás, hátrányos sérülésként. A képességek károsodása önmagában még nem hátrány, csupán a társadalmi hozzáállás és a környezeti lehetőségek hiánya teszik azzá. Épp ezen a szociális vonalon tesznek különbséget a *károsodás*, a *fogyatékoság* és az ebből származó *hátrányos helyzet* fogalmai közt (*impairment/ disability/ handicap*) mind a Fogyatékkal Élők a Szegregáció Ellen (UPIAS) 1970-es évekbeli amerikai kultúrákritika és a testtudományok színterein egyre markánsabban megjelenő fogyatékoság-tudomány kutatói (mint Michael Oliver [1990, 1996] vagy Susan Wendell [1990]), mind a WHO (1976, 1980) vagy az ENSZ a fogyatékosággal élők esélyegyenlőségére vonatkozó hivatalos jogi passzusai és definíciói is (1983: I. c. 6–7). Hangsúlyozzák, hogy míg a *károsodás* pszichológiai, mentális, testi fiziológiai, anatómiai, strukturális vagy funkcionális veszteséghez köthető – mint egy testrész, szerv biomedikailag patológikusként, rendellenes-ként kódolt működési hibája vagy hiányossága –, a *fogyatékoság* még sokkal markánsabban a társadalmi megítélés függvénye, hiszen valamely egyezményesen és univerzálisan *normálisnak* tekintett emberi tevékenységhez szükséges képesség károsodását jelöli, akképp hogy az ebből fakadó *hátrányos helyzet* korlátozza vagy ellehetetleníti a fogyatékkal élőket a nemének, korának, osztályának, társadalmi és kulturális tényezőinek, elvárásainak megfelelő szerepe betöltésében, illetve a közösségi életben való teljes értékű részvételében. (ld. WHO 1980, ENSZ 2008, Wendell 20) Ily módon, a fogyatékoság nem csupán egy *egyéni* állapot vagy adottság hiánya, hanem a társadalmi felépítmény/szervezet tehetetlenségének, a (valójában kisebbséget képző, fehér, egészséges, felnőtt, férfi felső/középosztály diktálta de többségiként tételezett) *normától* eltérő igények iránti közömbösségének, azon szisztematikus diszkriminációjának következménye, mely a fogyatékkal élőket kizárja a normális és természetesen adottnak tekintett társadalmi tevékenységek fősodrából. E felfogás lényege abban áll, hogy amennyiben az adott társadalmi berendezkedés hozza létre a korlátokat, ugyanúgy hatalmában áll megszüntetni is azokat. Egy tökéletesen aka-

dálymentesített világban jelentéktelenné válnának a különbségek járók és keres-székesekek között.

Korántsem ez történik azonban a reklámfilmben: idealisztikusan demokrati-kus jövőkép helyett a pesszimista iróniával festett fordított-világban ugyan meg-fordulnak az erőviszonyok, de a különbségtétel és a kirekesztés ugyanúgy meg-marad. Igaz, hogy az elutasítóan viselkedő felvételi bizottság kommentárja „ez annyira kínos, most itt fog nekünk járkálni fel alá?” szarkasztikusan rávilágít a másság-képző ideológiai hatalmi technológiák abszurdítására, ahogy önkényesen negatív előjellel látják el a kölcsönösen függőségi relációban álló fogalompár egyikét. (Ez esetben a komolytalanná, irritálóvá, feleslegessé, nevetségessé, veszélyessé tett „járkáló” állítatik szembe a biztonságos, többségi, értelmesülő pozícióval.)

Ugyanakkor ez a fordított-világos megoldás, ahol a másik rekeszti ki az egyi-ket, balul is elszülhet, amennyiben a nézőben a fogyatékkal élők populáris kultu-rális reprezentációjának egyik sztereotipikus alakja, a *gonosz nyomorék* figurája, akinek testi/szellemi fogyatékosága erkölcsi alávalósággal párosul, nyer itt megerősítést, a James Bond filmek sérült testű, félszemű, kampókezü, tolokocsis gonosztevőit idézve. (ld. Roper „Disability” and „Common”) Ezt az aggályt fogalmazza meg a reklámfilmeket felvonultató *Együtt a fogyatékosággal élő-kért!* című honlap egy hozzászólója is: „Persze lesznek sokan, akik fel sem fog-ják, miről van itt szó, vagy az jön le nekik: a tolószékesekek is milyen szemetek, ez egyel több ok, hogy jól elküldjük őket, ahonnan tudjuk.” Ráadásul azáltal, hogy a kerckeszék-használók itt kapitalista, szívtelen, intoleráns üzletemberek szere-pét öltik, akik a másikat/másokat a munkalehetőségtől, azaz értékes/értékelhető emberi mivoltától fosztják meg, az állásinterjú-szituáció beleáll abba a marxista ideológiai retorikába, mely szerint az állampolgár emberi és erkölcsi megítélése a munkavégzési kapacitásainak, hasznosságának függvényében történik. A rek-lámkampány egy másik, egy Down-szindrómás fiatalember munkahelyi meg-próbáltatásait ábrázoló kisfilmje ugyanilyen problémás abból a szempontból, hogy nem teszi láthatóvá a csökkent munkaképességű fogyatékkal élők azon tömegét, akik nem is állhatnak a munkabizottság elé, mert nem esnek a foglal-koztatható kategóriájába, akiket az első egy/néhány év államilag támogatott munkaviszony után, a támogatás megszűntével elbocsátanak, akiket csupán a cég toleráns, emberséges imidzsének díszletében alkalmaznak, kirakati bábuként (*token disabled*).

Optimistább és empatikusabb olvasatban azonban akár érvelhetünk úgy is, hogy a jelentéktelenebb tevékenységek (pl. fénymásolás) során is mosolygósan ügybuzgólkodó Down-szindrómás hivatalsegéd éppen azt a sztereotípiát boly-gatja meg, mely a fogyatékoságot az állandó és átfogó tehetetlenséggel társítja. Egyszerre mutat rá az „egészséges/ teljes munkaképességű/ értékes” versus „be-teg/ fogyatékos/ teljesen munkaképtelen/ értéktelen” mint kizárólagos és egy-mást kölcsönösen kizáró kategóriák tarthatatlanságára, és arra a közös társadalmi

célra, hogy a fogyatékkal élők épp annyit dolgozhassanak, amennyit tudnak; amennyit átmeneti, időnként kiújuló, változó vagy részlegesen csökkent fizikai, pszichikai munkabírásuk lehetővé tesz (Wendell, *Az elutasított* 26).

A fogyatékoság populáris kulturális reprezentációira jellemző, hogy a fogyatékoság a láthatóság, a feltűnő, de ugyanakkor nem zavaró különbözőség megszgyében tematizálódik. Ahogy Lynne Roper rámutat, a kerekesszék a médiában azért lesz a fogyatékoság közkedvelt, ikonikus jele, mert a benne ülő látszatra normális kinézete, s csupán benső, láthatatlan lényegi mássága megkönnyíti a nézők számára a szereplővel való azonosulást. A normalitás látszata és a zavaró különbség feledtetése érdekében a legtöbb filmben a fogyatékkal élő szereplőt ép-testű, egészséges, életerős, jóképű, fehér, férfi színész játssza el, mint Tom Cruise a *Született Július 4.-én*-ben (Oliver Stone, 1989) vagy Daniel Day Lewis a *Bal Lábam*-ban (Jim Sheridan, 1989). Így történik ez az *Állásinterjú* című reklámszpotban is. Azonban még zavarbaejtőbb az a retorika, mellyel az *Együtt a fogyatékosággal élőkért* honlapon, a kisfilm forgatásáról készített beszámoló arról tudósít, hogy a színészeknek meg kellett tanulniuk „kerekesszékekkel tekerni jobbra-balra,” egy egyszerre „elrettentő” és „szórakoztató” test-élmény során. A kalandos, játékos, hátborzongatóan izgalmas jobbra-balra kerekékeztetés színészi-élménye szöges ellentétben áll a mozgássérültség mindennapokban megélt, gyakran komoly testi s lelki kihívásokkal, s nehezen leküzdhető hátrányos társadalmi megkülönböztetéssel vagy konkrét fizikai akadályoztatással járó tapasztalatával. Mindez felidézi Susan Stryker megfontolását, mely óva int bármilyen másság reflektálatlan éltetésétől, vagy posztmodern metaforizálásától: pl. bár a Judith Butler *Problémás nem* (*Gender Trouble*, 1990) című könyve által hozott példában a transznemű identitás performativitása és trükkös-taktikus társadalmi-nem felforgatása politikai és parodisztikus potenciállal bír, de ugyanakkor ugyanez a létélmény elkülönöződéséből (megkülönböztethetőségéből) és feltűnőségéből eredően nem kevés veszélyességi, önvészélyeztetési faktorról is társul. A másság korántsem játékos vagy eljátszható aspektusai közt szerepelnek a fizikai kinézet alapján történő, előítéletes megítélés (*looksism*), a pszichiátriai kényszerkezelés, az adminisztratív megaláztatás, a munka- és lakóhelyi megkülönböztetés, a szociális juttatásoknak és egészségügyi szolgáltatásoknak való kiszolgáltatottság, vagy az erőszakos büncselekmények által való fokozott veszélyeztetés változatos tapasztalatai is (Stryker, 66 in Kérchy, 174), melyek halmozottan hátrányos helyzetüként pozicionálják a nem-normatív gender-identitásúakon túl, a fogyatékosággal élőket is.

További problémákat vet fel a látható *versus* láthatatlan rendellenesség, ill. a fogyatékos *versus* egészséges dichotómia fenntartása. Egyrészt a fogyatékoság csak a láthatóság megszgyében való tematizálása nem csak hierarchizál a láthatóbbság/érthetőbbőség/elfogadhatóbbóság függvényében (ld. kerekesszék, mint ikonikus jelölő), hanem bizonyos külső jelekkel nem bíró fogyatékoságokat, mint mondjuk a krónikus fáradtság szindróma, teljesen figyelmen kívül

hagy. Másrészt a (képességeit) teljes(en birtokló) ép *versus* a sérült, fogyatékos test dichotómia (*abled/disabled* oppozíció) a normatív ideál fals logikája szerint a teljességet a konstans, abszolút sértetlenséggel társítja. Megfelelnek róla, hogy halandó, törékeny, sérülékeny emberek lévén mindannyiunk testi/ szellemi épsege múlandó, tűnékeny, már-már átmeneti állapot, hiszen az öregeddéssel elkerülhetetlenül együtt járó fiziológiai változások mind kevesbitik erónlétünk, képességeink sérülnek, elfogy valónk, így szükségszerűen a konvencionálisan fogyatékosként kódolt lét felé tendálunk. Másrészt a kategóriát tágabban értelmezve, bizonyos szempontból mindnyájan fogyatékosok vagyunk, kisebb-nagyobb testi/szellemi hibáinkkal élünk együtt, melyek csupán gyakoriságuk és a fejlett világ orvos-technológiai segédeszközei segítségével könnyen korrigálható mivoltuk okán nem minősülnek különösebb hátrányos rendellenességként. Gondoljunk a különféle logopédiai, optikai, ortopédiai hiányosságokra (beszédhibákra, szintévesztésre, gyengénlátásra, csámpaságra, bokasüllyedésre), melyek előidézte hátrányos helyzet és lehetősévesztés a megfelelő orvosi, technikai beavatkozással (beszédtechnika tanítás, szemüveg/kontaktlencse, lúdtalpbetét) könnyen elhanyagolhatóvá vagy semmissé tehető!

Bár Herendi Gábor *Veszekedés* című kisfilmje épp a dichotomizáló különbözőség helyett a hasonlóság analogikus vonalán igyekszik mini-jelenetét felépíteni, esélyegyenlőségi üzenetét mégis meglehetősen szerencsétlenül felülírják a nézőkben már-már hatásvadászul kiváltott érzelmi reakciók. A reklámban vak házaspárt látunk, aprócska lakótelepi konyhájukban, hétköznapi vacsorájukra készülődve veszekednek egymással, meglehetősen durva hangnemben. A vita tányértörésben kulminálódik, majd békülő összeölekezésben zárul. A zárószöveg – „ők is ugyanúgy élnek, ugyanúgy éreznek” – természetesen azt hivatott közvetíteni, hogy így ugyanolyan jogok és bánásmódok illetik meg őket, másokat is a *hasonlóság* jegyében.

Azonban a nézőben felmerül a kérdés, hogy valóban ez a családon belüli erőszak rettenetét idéző kép/hangsor: évődésből gyűlölködéssé fajuló, feszített tempójú, emelt hangú szópárbaj, gúnyröhej, falhoz vágott tányércsörömpölés, kérsz szoruló ököl együttese lenne az átlagemberek hétköznapi valósága? Herendi sajtóközleménye szerint sokkoló reklámfilmlet akart csinálni, hétköznapi de nem megszokott szituációról, merész megközelítésben. És való igaz, hogy számos kommentelő sikeresen rá is áll erre a hullámhosszra, mikor hozzászólásában meghatódottságáról számol be. A „megkönnyeztem, olyan aranyosak” komment minden bizonnyal a nárcisztikus önfelismerés örömkönyveire utal, a felismerésre, hogy *ők* is tudnak olyan örülten szenvedélyesek lenni, mint *mi*, mint minden 'normális' ember, amikor önmagából kifordul, amikor elkezd irracionálisan és örülten viselkedni. A tiszta-lelkű testi-sérült mitozsának megbolygatásával szembesülünk, mikor az egyszeri nézőt örömmel tölti el önnön gyengeségének a másikban való felismerése. Ahogy A *Vakinfo. Hallótávolságon belül* című web- lapon a *bcs* nicknevű vak blogger írja: „Csak halkan jegyzem meg: talán nem a

budiablakot kellett volna elsőre felszakítani, de mit számít az, ha nyilvánvaló, hogy itt kökemény provokációról van szó. Mert igenis provokálni kell, és bizony csakis a tévé képernyőjéből jó mélyen belógva a puha fotelekbe, családi fészekbe, mozikba, plazákba, kocsmákba. Jó lesz ez. Még 50 év kreatív munka, és lesz látszatja” (<http://www.vakinfo.hu/blog>). Világos ugyanis, hogy ez a reklámszpot a gyengén vagy nem-látókról a látókhöz szól, őket hivatott kirángatni langymeleg közönyükből. Így vitatható a rendezői stratégia képi humorral dolgozó része, amely csak a látók számára teszi teljessé a történetet: például amikor a férj azt mondja, nem eszik a vacsorából mert fogyókúrázik, éppen a hűtőből nassol. De ennél problémásabb a nyilvánvalóan szexista klisék és erő(szakos)-viszonyok mentén rendeződő nemi hierarchia fenntartása, az asszony főz, a férj kritizál vonalon. A tényértörést megelőző párbeszéd kiválóan illusztrálja a verbális agressziót: „Mi ez a szörnyű szag?” „Indiai curry.” „Kösz, de kihagyom.” „Meg sem érdemled.” „Na, mi van megsértődtünk, Miss Röfi? Röff. Röff.” Az üzenet tehát egyértelműen a képi és érzelmi síkon közvetítődik, még hozzá úgy, hogy a látó néző nagyfokú érzelmi ambivalencia közepén találja magát. A már említett önfelismerés, meghatódottság, és az erőszakon való megrökönyödés mellett, egyfajta ámulatot is érzünk, mikor azt szemléljük, hogy egy veszélyes közeget hogyan képes biztonságosan belakni a fogyatékkal élő. Csodálattal nézünk, ahogy a vak asszony a gőzölgő forró vízbe aprítja a pengeéles késsel a vacsorának valót, vagy ahogy a férj a kicsi konyhában idegesen fel-s-alá járkálva nem ver le semmit.

Itt a fogyatékoság populáris kulturális ábrázolási módjainak egy másik jellegzetes sztereotípiacsapdájával szembesülünk: a szuperfogyatékos (*supercrip*) (ld. Roper „Disability” and „Common”) hősieles küzdelem során sikeresen felülkerekedik fogyatékoságán és egyedülálló teljesítményével a normához közelít, hiszen testi-szellemi károsodásai ellenére képes úgy élni, mint az átlag, normális ember – azonban ezzel az átlag-normális emberek elismerése mellett annak *voyeurisztikus*, a különös, csodálatos, bizarr másságra irányuló érdeklődését, mintegy kukkoló tekintetét is bírja. Mindemelllett a szuperfogyatékos személye felállít egy norma-megerősítő, hamis elvárást, mely szerint minden fogyatékos valójában le tudná küzdeni fogyatékoságát, meg tudná haladni másságát ön maga s a közösség javára, mindezt csupán igazán kellene akarnia, azaz erőt kell vennie magán, hogy ő is „rendes” emberként tudjon funkcionálni. Erre jó példa ahogy a Paraolimpikonokat gyakran valódi sportolói fizikális és szellemi teljesítményük verseny-szerű értékelése helyett a hiányosságot/hibásságot-meghaladó akarat megható sikertörténeteként értelmezik. A szuperfogyatékos ikonikus alakja mindig egyéni és soha nem kollektív identitással bír, csak sikerről eshet szó, kudarcról sosem, a normativizálódás megnyugtató és felemelő érzéssel párosul, lévén, hogy a fogyatékoság meghaladása és a norma-felé tendálás a fogyatékos személyes felelősségként artikulálódik.

Ugyanakkor a fogyatékos nő otthonos közegben munkálkodó, átlagos háziasszonyként való ábrázolása – meglehetősen burkoltan bár, de – egy rendkívül fontos kérdésre is felhívhatja figyelmünket: a társadalmi nemnek a fogyatékos-ság megítélésében és elbírálásában játszott szerepére vonatkozóan. Mint arra Susan Wendell meggyőzően rámutat, a nők esetében sokkalta gyakoribb, hogy fogyatékos-ságukat figyelmen kívül hagyja, nem ismeri fel az a patriarchális társadalom, mely szexista mivoltából következően amúgy is minimalizálja a nőket illető elvárásokat, felelősségeket és jogokat. Ennek eklatáns példája, hogy mivel a nők otthon végzett, önkéntesnek tételezett házimunkáját amúgy sem ismerik el sem anyagi juttatással sem társadalmi megbecsüléssel, s mivel a pénzkeresetre való képtelenséget általában fogyatékos-sággal (és elismerésre való érdemtelen-séggel) társítják, így fel sem tűnik, hogy amikor a nő nem képes elvégezni a hagyományosan nem fizetett otthoni teendőket, fogyatékos-ságról beszélhetünk, vagyis kellene beszélünk (Wendell 23–4). Iris Marion Young feminista filozófus egyenesen „fizikailag hátrányos helyzetűnek” nevezi a szexista társadalomban élő nőket, hiszen normális nőiességük merev sztereotípiáinak velejárói a testi képességfejlesztés megtagadása, a test folyamatos tárgyiasítása, és a testi invázió fenyegetésének fenntartása. A szexista társadalom diktátuma szerint egy nő ne legyen erős, ne legyen ügyes, ne legyen okos, semmilyen tekintetben se legyen jobb, több mint a hatalmat egy személyben megtestesítő férfi (Young 2005 in Wendell 22). A reklám perlekedő, ügyes-kezü, vak háziasszonya így hát nem csak azt mutatja be, hogy fogyatékos-ságát meghaladva a másik képes normálisként tételezett, többségi pozíciót elfoglalni, hanem arra is felhívja figyelmünk, ahogy egy szexista, patriarchális társadalomban a fogyatékos-sággal élő nő nem feltétlenül minősül hátrányos helyzetűnek, mikor gondoskodóként, háziasszonyként tökéletesen helytáll, és csupán olyan feladatot nem képes netán ellátni, melyet az adott közösség nem tekint a „normális”, azaz korlátozott, magán-szférába zárt, másodrangú női/es szerepe velejárójaként. Wendell példájában egy olyan közösségben, ahol a nők írástudatlanok egy vak, olvasni képtelen nő nem bizonyul hátrányos helyzetűnek, társadalmi szerepében akadályoztatottnak akkor sem, ha nem biztosítanak neki lehetőséget a Braille-írás olvasásának elsajátítására, hiszen nem fog különbözni átlagos, „normális” nőtársaitól. Ezért is éreztem volna hatásosabbnak, hitelesebbnek a reklámot, ha a bensőséges vitajelenet mondjuk egy tárgyalóterem vagy egy üzleti ebéd nyilvános terében zajlik két, egyenrangúként pozícionált felső/középvezető, nő és férfi munkapartner között, és nem a konyhában, ahol a szolgálatkész nő főz a ház urának.

Hasonló individualizáló, és talán egy még gyakoribb sztereotípiát mentén gondolkodó fogyatékos-ság-felfogást tükröz Gigor Attila *Iroda* című reklámfilmje, melyben egy Down-szindrómás fiú *szerencsétlen áldozatként* jelenik meg. A képsorok a fiú munkahelyi hányattatásainak kínos epizódjait mutatják be, ahogy jelentéktelen feladatokat végeztetnek el, elhúzódnak tőle, háta mögött kinevetik, kigúnyolják munkatársai, míg a kísérő szöveg én-elbeszélői narrációja jelentős

munkáról, együtt örülő, aranyos baráti közösségről számol be, egy jó világról, ahol mindenkinek jut hely. Itt a fogyatékos a néző részvétét kiváltó, tehetetlen áldozat. Ahogy Jenny Morris (1991) az ilyesfajta média-ábrázolások kritikájában rámutat, a probléma az, hogy áldozati szerepben a fogyatékos a nagybetűs Szépséghez hasonlóképp univerzális-metaforaként kezd el működni, és ily módon az értelmezői tevékenység során sokkal inkább előtérbe kerül a nem-fogyatékos befogadó érzelmi reakciója (a félelem, viszolygás, részvét, meghatódottság katarikus egyvelege) mint a fogyatékos maga. A sajnálkozás elidegenítő pátosza fenntartja az én *versus* másik közti különbséget, és így a toleráns együttérzés nem képes tette-kész szolidaritássá érni. A Down szindrómás fiú kijelentése „Ez egy gyönyörű világ” ironikusan megkérdőjeleződik, idealisztikus vágyálommá degradálódik normatív szemszögből a szkeccs végére. A fogyatékos szeretetreméltó, kissé komikus, gyámoltalan és ártalmatlan álmodozó – Forrest Gump szívszorító magyar megfelelője. A nézői tekintet bizonytalan: egyszerre felnéz és lesajnál. Különösen érdekes Morris azon vélekedése, mely szerint a mozgó képen áldozatként ábrázolt fogyatékosok túlnyomó része azért férfi, mert a női szubjektum épségében is magában hordja a szebezhetőség, függőség és megaláztatás konnotációit (www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/morris).

Ugyanakkor azonban ez a reklám elvezethet épp az ellenkező irányba is: a szerencsétlen, gyenge, áldozati pozíció olyasfajta radikális újraértelmezése felé, melyet Lennard Davis *diszmodernizmus* fogalma (2002) propagál, azt állítva, hogy a fogyatékosokat korántsem a normához képest marginális, kisebbségi, csökkent értékű, negatív referenciapontként/pozícióként kell értelmeznünk, hanem egy manapság mindannyiunkat 'normálisan' jellemző nagyon is általános létállapotként, melyet nem csak hogy el kell fogadnunk, hanem érdemes mindenkit megillető alapvető emberi jogként újra is értékelnünk (19-30). Be kell látnunk, hogy sérülékeny, törekeny, múlandó emberi mivoltunkból fakadóan esetleges gyengeségünk, betegségünk, munkaképtelenségünk mind létünk olyan természetes velejárói, melyeket jogunkban áll teljességében megélnünk anélkül, hogy bármiféle hátrányos megkülönböztetést kellene miattuk elszenvdünk. E logika nyomán, Davis posztmodern identitáspolitikája nem a normatív ideálként működtetett domináns szubjektivitás pozitív megtapasztalásában lát egyén- és társadalomjavító lehetőséget, hanem inkább egy részleges, befejezetlen, sérülékeny szubjektum pozíciót körvonalaz, mely az önállóság és függetlenség fals individualista vívmányai helyett a közösségileg beismert és elismert kölcsönös-függőség, empatisz érzékenység élményeire, tapasztalataira épít. A hagyományosan fogyatékként kezelt „a másik-nélkül-létezeni-képtelenség” itt nem hátrány, hanem emberség(esség)ünk többlete; a kölcsönös függőség és kiszolgáltatottság a kölcsönös segítségnyújtás és együttérzés képességeivel párosul. Mivel mindnyájan fogyatékosok vagyunk, a fogyatékosok kategóriája érvényét, értelmét veszti. Olyan szempontból is fogyatékkal élők bizonyul fejlett világunk

átlag/többségi középosztálya, hogy már csak különféle technikai, technológiai, ipari, gyógyászati segédeszközökre és közüzemesített ellátásokra támaszkodva tud teljes, „normálisnak,” „emberhez méltónak” tekintett életet élni; s szinte magától értetődik, hogy szemüveg korrigálja látásunk, járművek gyorsítják helyzetváltoztatásunk, telekommunikációs csatornák könnyítik kapcsolatteremtésünk, meleg folyóvíz szolgálja higiéniai szükségleteink stb. Így, Davis *diszmodern* szubjektuma Donna Haraway feminista mitológiájában a *kiborg* alakját ölti, aki azonban az automatizált technológizálása, gépiesítése előidézte személytelensége ellenében igyekszik jelentésképző szemiotikai technológiái tudatos, önreflexív ágenseként a való világról olyan hiteles képet formálni, mely, bár lehet, hogy megélt tapasztalatként csak részleteiben bír átfedéssel az egyes emberek sokféle létélményei közt, de mindazonáltal közös, emberi célként tartja számon a véges szabadság, a kielégítő anyagi biztonság, és a korlátolt, de elegendhetlenül szükséges boldogság, boldogulás megvalósulását, megvalósítását (ld. Haraway).

Míg a reklámsorozatban a zavarkeltésért bíróság elé állított autista gyerek az abszolút-áldozat pozíciójába degradálódik azzal, hogy megfosztatik hangjától és kiszámíthatatlan, megbotránkoztható, zavaró, érhetetlen, hangtalan személyisége miatt magától a szubjektum-mivoltától, Pater Sparrow ugyanezen esélyegyenlőségi kampány-beli kisfilmjében a meghitt, családi körben jelnyelvel esti-mesélő siket apuka fogyatékoságát épp ellenkezőleg az *ajándék* fogalmi körébe helyezi. A szöveges konklúzióban – „Ugyanúgy élnek, ugyanúgy mesélnek. A fogyatékoság, ha ezt nem vesszük észre.” – a másságot figyelmen kívül hagyó ugyanolyan tételeződik kevesebbként. A sokszínű másság társadalomgazdagító szerepe mellett érvelő, és a fogyatékoságot *ajándék(ozás)sal* asszociáló logika hátulütője csupán annyi, hogy az ajándék általában kéretlen, s nem feltétlenül kívánt dolog, viszont egy bizonyos meghatározott kulturális reakciót vár el (örülni kell neki, s nem illik visszaadni, akkor sem ha nem tetszik). Így egy fajta hatalmi viszonyrendszert körvonalaz, pláne, hogy a megajándékozott szükség-szerűen az ajándékozó lekötöleztettjévé is válik. Ezek fényében nem biztos, hogy az ajándékozás metaforája egy demokratikusabb identitás-politika felé vezethet. Mindazonáltal egyre inkább teret nyer a fogyatékoság, és főként a neurodiverzitás divatos újraértelmezése, a tehetetlenség ellenében tételezett más-képp tehet(ős)ség (*gifted*) és a mindennapi küzdelmek, a másképp látás bátorsága jegyében.

Ugyanakkor, e reklámfilm alapján a különb(öző)ség „ajándéka” köthető pozitív értelemben a *mátság* relativizálásához is, mivel éppen a megidézett, autonómiájában hatékonyan funkcionáló siket közösség látszik a legkönnyebben szabadulni a fogyatékosággal társított gyengeség, a hibás abnormalitás, és a betegség stigmáitól. Ahogy Wendell, Carvert idézve írja, a saját jelnyelvel, jól működő kommunikációs rendszerrel, és gazdag kultúrával rendelkező siket közösségen belül a jelelni képes siket személy olyan teljes életre képes, „normális”

tag, aki gyakran nem is tartja magát fogyatékos személynek, hisz ebben a kontextusban épp a konvencionálisan (innen nézve „másképp”) kommunikáló, beszélő-halló ember kerül hátrányos helyzetbe limitált kapcsolatteremtési, beilleszkedési képességeit, lehetőségeit illetően. (Carver in Wendell 32) Ezt, a normalitás/ abnormalitás distinkciót elbizonytalanító, a siket közösségen belüli önállóságot, a szabadsághoz és boldoguláshoz való jogok gyakorolhatóságát példázza a SINOSZ, a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége elnökének a reklámmal kapcsolatos blog-bejegyzése is az *Együtt a Fogyatékosssággal Élőkért* honlapon: „Siket családba születtem. A hagyomány nem tört meg, feleségem, aki végzős a kertészeti főiskolán szintén „zenész”, ahogy két kisserácóm is, az egyik a negyediket, a másik az első évet tapossa épp. Otthon így esténként – ahogy a várt, siketokról szóló társadalmi tudatformáló spot is sugallni fogja – jelynyelven zajlik az élet, a mesélés, a fűrdetés, a játék”

(<http://egyenloesely.freeblog.hu/categories/Bcmutatkozunk>).

Mindemellett, véleményem szerint, a MédiaUnió legújabb, *Kerülj Közelebb! Ismerd meg valóban fogyatékos embertársaink életét!* elnevezésű, 2011-es reklámkampánya még járhatóbb, sikeresebb utat választ, mikor a fogyatékos versus fogyatéknélküli ép ellentétpárok fenntartása helyett, az azonosban igyekszik felfedni a másság lehetőségének nyomait. Ismert, sikeres, fogyatéknélküli személyeket képzelt el fogyatékosként, rámutatva, hogy lényegi emberi értékükből valójában semmit nem vonna le a társadalmilag egyöntetűen hátrányként tételezett fogyatékoságuk. Görög Zita szupermodell mosolya ugyanúgy ragyogna, ha siket lenne, Kiss Tibi, a Quimby együttes rock-sztárjának zenéje akkor is magával ragadna, ha vakon muzsikálna, Bárdos András híradós tevékenységének hitelességéből mit sem vonna le, ha kerckesszéből olvasná, szerkesztené a híreket. A fogyatékkal élők sarkított sztereotip ábrázolásait kikerülve, hős és áldozat helyett, itt szimpatikus közéletű megoldás során, a fogyatékkal élők alternatív valóságainak hétköznapi mindennapjait ismerhetjük meg, ahogy a közelebb kerülés jegyében különleges videó-szimulációk segítségével feltárul előttünk a honlapon, hogy milyen a világ vakon, siketen, megváltozott felfogással, kerckesszékben. Átéltethetjük, milyen élmény siketen egy koncert, hogyan lehet vakon internetet olvasni, hogyan éli meg az akadályokkal és a túlon túl inger-gazdag külvilággal való találkozást egy mozgássérült vagy egy autista egy átlagos, mindennapi sétája során. A tudatformáló kampány célja a nem-fogyatékos emberek érzékenységének felkeltése, az ismeretlentől való félelem és közöny eloszlatása, a hasonlóság, empátia égése alatt, a cselekvés-szintű bevonódást, fogyatékosok és nem-fogyatékosok együttműködését kapacitálva (www.keruljkozelebb.hu).

Az új *Kerülj közelebb!* kampány – csakúgy, mint a dolgozatban elemzett *Együtt a fogyatékosssággal élők elfogadásáért* kampány bizonyos elemei – ígéretes irányba mozdulnak el a fogyatékkal élők populáris médiabeli hiteles ábrázolását illetően. Alapvetően teljesíteni igyekeznek maguk a fogyatékkal élők saját nyilvános láttatottságukkal kapcsolatos elvárásait (erről ld. Ross 676 in Roper

„Common”): a fogyatékossgot változatosságában és változékonyságában mutatják be, tragikus érthetlensége helyett annak mindennapiságára, élhetőségére és elfogadhatóságára koncentrálnak, a fogyatékkal élő „átlagemberek” és médiaszakértők magukról alkotott véleményét, önállóan megfogalmazott, sajátos képességeit, igényeit is szem előtt tartva és bemutatva – nem helyettük, hanem értük beszélve. Ily módon valósulhat meg az a célkitűzés, melyet Kőnczei György, Wendell nyomán, az *Elutasított test*-hez írt előszavában (7) a következőképp fogalmaz meg: „a testi tapasztalatok tiszteletben tartására alapozva” lehet és kell bizonyítanunk, hogy „a fogyatékossg nem csak fájdalmat és korlátozottságot jelent, hanem új érdeklődést, ismeretet, többlettapasztalatot, tudást is generál,” lévén hogy újragondoltatja velünk fogyatékossgal és nem fogyatékossgal élő embertársainkhoz fűződő viszonyunk, és e két, gyakran tévesen különválnak tételezett világ működésmódjainhoz való kapcsolódásaink.

Felhasznált irodalom

- Butler, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. London, Routledge, 1990.
- Carver, Roger J. „Deaf Culture or Disability?” *Transition*. Dec 92–Jan 93. 6–7. 24–25.
- Csernus, Eszter. „Esélyegyenlőtlenségek Magyarországon: A fogyatékkal élők jogai”. *Esélyegyenlőtlenségek a mai magyar társadalomban. Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégiumi Füzetek*. III. 2003.
http://www.stud.u-szeged.hu/szttsz/konferenciak_clemei/csernus.pdf
(Hozzáférés: 2011.02.02.)
- Davis, Lennard J. *Bending Over Backwards: Disability, Dismodernism, and Other Difficult Positions*. New York, New York UP, 2002.
- Együtt a fogyatékossgal élőkért*. A Miniszterelnöki Hivatal blogja, 2008.
<http://egyenloesclly.freeblog.hu/> (Hozzáférés: 2011.02.02.)
- Haraway, Donna. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York, Routledge, 1991.
- Kerülj Közlebb! Ismerd meg valóban fogyatékos embertársaink életét! MédiaUnió. Összefogás a pozitív társadalmi változásokért*. 2011.
<http://www.keruljkozelebb.hu/> (Hozzáférés: 2011.02.02.)
- Kérchy, Anna. „A transznemű identitás dilemmái a kortárs gender-elméletek és populáris kulturális reprezentációk tükrében”. *Mi/Más Konferencia 2008. Gondolatok a toleranciáról*. Eger, EKF Liceum, 2009. 169–183.
- Kőnczei, György. „Előszó.” in Susan Wendell. *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatékossgáról*. Ford. Vándor Judit. Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és ELTE Eötvös, 2011.
- Morris, Jenny. *Pride Against Prejudice: Transforming Attitudes to Disability*. London: the Women’s Press. 1991. Available online via the Leeds

- Disability Archive.
<http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/morris/>
 (Hozzáférés: 2010.10.10.)
- Oliver, Michael. *The Politics of Disablement*. Basingstoke, Macmillan, 1990.
- , *Understanding Disability from Theory to Practice*. London, Macmillan, 1996.
- Roper, Lynne. „Disability in Media.” *The Media Education Journal*. 2003.
http://www.mediaed.org.uk/posted_documents/DisabilityinMedia.htm
 (Hozzáférés: 2010.10.10.)
- , „Common Portrayals of Persons with Disabilities”. *Media Awareness Network* 2010.
http://www.media-awareness.ca/english/issues/stereotyping/persons_with_disabilities/disabilities_portrayals.cfm
 (Hozzáférés: 2010.10.10.)
- Ross, Karen. „Where’s Me In It?” *Media Culture and Society*. 1997. Vol. 19
 669–677.
- Stryker, Susan. „Transgender Feminism: Queering the Woman Question”. *Third Wave Feminism. A Critical Exploration*. Szerk. Stacy Gillis, Gillian Howie, Rebecca Munford. Houndsmills, Palgrave Macmillan, 2007. 59–71.
- United Nations Human Rights. „Convention on the Rights of Persons with Disabilities”. 2008.
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx#2> (Hozzáférés: 2010.10.10.)
- Young, Iris Marion. (1990) *On Female Body Experience: „Throwing Like a Girl” and Other Essays*. Oxford, Oxford UP, 2005.
- Vakinfo. *Hallótávolságon belül* 1996–2011. <http://www.vakinfo.hu/blog>
 (Hozzáférés: 2010.10.10.)
- Wendell, Susan. *The Rejected Body*. New York, Routledge, 1996.
- , *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatékoságról*. Ford. Vándor Judit. Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar és ELTE Eötvös, 2011.
- World Health Organization. *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps, 1980. International Classification of Functioning, Disabilities and Health, 2001. WHO Website*.
<http://www.who.int/classifications/icf/en/> (Hozzáférés: 2010.10.10.)